

---

boekbespreking

WAAROM VALT ICARUS?

Jan Debrouwere

Niemand twijfelt eraan dat de ineenstorting van de 'communistiche' regimes in Oost-Europa én de verschrompeling, verdwijning of quasi-verdwijning van de Communistische partijen in de rest van de wereld tot de drie belangrijkste gebeurtenissen van deze eeuw behoort. Of het DE belangrijkste wordt, zal uit het verdere verloop van de geschiedenis moeten blijken. Het fenomeen heeft zich bovendien in zo'n hoog tempo afgespeeld, dat niemand klaar staat om er een fundamentele en uitvoerige analyse van te maken. E.H. Carr had negen lijvige boekdelen nodig om de politieke, sociale en economische geschiedenis van de Sovjetunie tussen 1917 en 1929 te analyseren en te beschrijven, en hij werd nog bekritiseerd. In aanmerking genomen dat de historici het nog steeds niet met elkaar eens zijn over de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog (en evenmin over de oorzaken van de Tweede), is er weinig kans dat er de eerste tien jaar een Carr opstaat om de periode tussen 1929 en 1992 in al zijn complexiteit te doorgronden. Als dat gebeurt, zal wel blijken dat de term "Stalinisme" een veel omvangrijker en ingewikkelder verschijnsel dekt dan het optreden van één persoon en dat het Brezjnevisme even desastreus is geweest, en misschien desastreuzer, omdat het een poging was om elke ontwikkeling stil te leggen.

In afwachting daarvan kunnen we een reeks boeken verwachten die althans een eerste aanzet geven om het fenomeen toe te lichten. Daartoe behoort het boek van Jan Debrouwere, "Waarom valt Icarus?".

De beste manier om een boek verkeerd te beoordelen, is, er iets van te verwachten wat het niet is en niet wil zijn. Het is gemakkelijker te zeggen wat het boek van Debrouwere NIET is. Het is geen historische beschrijving van wat men, bij gebrek aan een betere term, het "Stalinisme" heeft genoemd. Het bestaat veeleer uit een reeks essays over diverse aspecten van de ondergang van wat in de ondertitel van het boek "Het communistisch netwerk" wordt genoemd. Het maakt dus geen aanspraak op volledigheid (wat in het huidig stadium niet zou kunnen); het heeft ook niet de pretentie definitief te zijn; en het is, zeer nadrukkelijk, geen afrekening met het eigen communistisch verleden van de auteur.

Het is een zeer persoonlijk boek. Het is dat om te beginnen al door de stijl, die meer journalistiek is dan academisch. Het is de stijl waarin Jan

Debrouwere praat levendig, meeslepend, direct. Dat heeft veel te maken met het feit dat Debrouwere schrijft vanuit zijn persoonlijke ervaringen en observatie, als lid van het Centraal Comité van de partij, als persdirecteur, en als internationaal partijsecretaris. Vooral door deze laatste functie en de vele internationale contacten die ze hem opleverde, is Debrouwere een uitzonderlijk goed geplaatste getuige. Hij kan daarbij steunen op een ruime eruditie die méér terreinen bestrijkt dan alleen het politieke.

Het boek is dan ook niet vastgepind op één thema. De structuur is los, schijnbaar geïmproviseerd. Hij behandelt zowel de ontwikkelingen in Oost-Europa als in de Belgische Communistische Partij, hoewel hij, wat dit laatste betreft, de situatie van de recente periode onbesproken laat, wellicht onder meer omdat hij er vanaf een zeker moment niet langer bij betrokken was.

Hoewel het werk voor een stuk een persoonlijk getuigenis is, slaagt Debrouwere er toch in een zekere afstand te bewaren ten opzichte van de gebeurtenissen. Er is geen spoor van rancune, geen uitvoerige *mea culpa's* over de fouten van de partij en de beweging waartoe hij heeft behoord en waarvoor hij zijn deel van de verantwoordelijkheid op zich neemt. Hij verloochent dat verleden ook niet, zijn plaats blijft aan de linkerkant. Het korte hoofdstukje "Poging tot aanreiking", waarin hij de taak van de linkerkant in de wereld van de toekomst bondig omschrijft in negen punten is voor elke progressief nuttige lectrur.

Debrouwere eindigt zijn boek met een reeks korte portretten van mensen die hij gekend heeft, in de partij zelf, in andere politieke partijen, en in de communistische partijen in andere landen... waaronder Gorbatsjov.

Er is een "Woord vooraf" van Leo Michielsen, aan wie het boek ook is opgedragen.

"Waarom valt Icarus?" is een levendig, boeiend boek dat men zonder moeite in één adem uitleest. De toegankelijkheid is een van de verdiensten ervan. Het richt zich tot een ruim publiek, en het is ook vrij overvloedig geïllustreerd met foto's van mensen over wie sprake is in het boek. Het is dus geen slechte zaak, dat het gepubliceerd is door een uitgeverij (Davidsfonds) die een ander lezerspubliek bereikt dan de traditionele kringen van de linkerkant.

W. Courteaux

boekbespreking

DE SCHADUWKONINGIN

Assia Djebar

Literatuur als ontmaskering van een masculiene maatschappij

Samen met haar collega-auteur Kateb Yacine bepaalt Assia Djebar het literaire gelaat van Algerië. Zij werd in 1936 in Cherchell geboren, een havenstad 100 kilometer ten westen van Algiers. Deze plaats is niet zonder belang in haar oeuvre. Op het einde van de in het Nederlands verschenen roman De Schaduwkoningin (De Geus/EPO, 1991, oorspr. Ombre sultane, 1987) keert de ik-vertelster (Isma) terug naar een stad die ze reeds episch verheerlijkte in Poèmes pour l'Algerie heureuse, naar Cherchell dus, een plaats die door de Feniciërs gesticht werd en die later Cesar ter ere, Caesarea genoemd werd, de tweede stad na Carthago. Ofschoon Assia Djebar opgroeide in een erg traditioneel gezin werd zij door haar vader naar het Franse gymnasium gestuurd, naar de school van de kolonistoren en de 'pieds-noirs' die door de vader van de boven genoemde Kateb Yacine 'de wolfsmond' genoemd werd, een begrip dat wijst op gespletenheid en verscheurdheid.

Assia Djebar schrijft in haar artikel Entre Parole et Ecriture (1989) dat, naast de dichotomie tussen mannen- en vrouwenwereld, die zij associeert met respectievelijk eentonigheid en polyfonie, dat naast deze gespletenheid die in de Islamwereld een meer gearticuleerd karakter heeft dan in het Westen, er ook nog de schizofrenie is tussen het Arabisch en het Frans : "... la concurrence des langues se faisait à mon insu, et insidieusement, à travers mon propre corps". Kort voor het uitbreken van de Algerijnse vrijheidsoorlog op 1 november 1954 gaat ze in Parijs studeren waar ze in 1957 haar eerste roman, La Soif, in het licht geeft, een literaire poging van een twintigjarige een onzeker gevoelsleven, zeker wat het seksuele betreft, gestalte te geven. In de kritiek wordt gerefereerd aan Françoise Sagans Bonjour Tristesse uit 1954. De Algerijnse literaire wereld echter begrijpt nog niet dat de schrijfster eerst met zichzelf in het reine moet komen alvorens tot meer actuele en verder reikende thema's i.c. de oorlog tegen de Fransen, over te gaan.

Over deze gruwelijke gebeurtenis schrijft zij inderdaad in latere romans, en het merkwaardige hierbij is, dat zij nooit in clichés of zwart-wit-schablonen vervalt: er zijn bij haar geen echt positieve romanhelden. Voorvoelde zij toen al dat alles er niet zo eenvoudig zou uitzien als Sartre en Fanon zich hadden

voorgesteld ? Reeds in haar eerste romans tematiseert Assia Djébar de solidariteit onder vrouwen, een gegeven dat centraal staat in De Schaduwkoningin. Hier wordt de gesluierde en dus ongeëmancipeerde Hajila een stem gegeven door een andere vrouw, Isma, die heel zelfbewust in de eerste persoon vertelt. Twee vrouwen - elke vrouw heet wonde - Hajila en Isma, die de echtgenote zijn van dezelfde man. Hajila en Isma, een arabesk van verstrengelde namen omdat Isma de koppelaarster wordt van haar eigen echtgenoot door hem Hajila als een soort offer aan te bieden en daardoor zichzelf bevrijdt. Derra: dat is het woord waarmee, zo schrijft Assia Djébar op haar eigen poëtische wijze, de nieuwe echtgenote, de rivale van de eerste vrouw van eenzelfde man wordt aangeduid. Het betekent 'wonde' zij is diegene die verwondt, die wonden slaat, of zelf verwond wordt, dat is hetzelfde - een bewijs van Djébars solidariteit met vrouwen die gevangen zitten in een stelsel dat exclusief, zoals alle grote godsdiensten of maatschappelijke stelsels, door mannen werd bedacht en dat de scheiding tussen de geslachten zo rigoureus mogelijk wil houden ten einde ontsparingen te voorkomen (1).

In De schaduwkoningin spreekt de zelfbewuste Isma haar zuster Hajila aan in de jij-vorm ("Nog steeds ben ik het die tot je spreekt, Hajila. Alsof eigenlijk ik je schiep", blz. 104) en maakt haar op die manier en door middel van flash-backs en flash-forwards tot getuige van haar eigen, i.e. Hajila's geschiedenis. Isma stelt m.a.w. de puzzel samen van Hajila's leven, geeft haar, zoals Gombrowicz zou zeggen, een smoel waarvan de mond uiteindelijk 'neen' roept tegen de overheersing en de tirannie van de man. Hajila legt de sluier en haik (wollen overkleed) af, gaat 'naakt' de straat op, wandelt door delen van de stad die ze tevoren nooit bezocht en ademt met volle teugen de nieuw verworven vrijheid in, een gegeven dat we ook terugvinden in haar roman Les Enfants du nouveau Monde uit 1962. Assia Djébar kiest de straat als exemplarische metafoer omdat in de moslimwereld de seksualiteit a.h.w. territoriaal is bepaald de straat is een openbare en dus per definitie mannelijke ruimte. Vroeger, voor haar escapades, had Hajila de blik van een levend begraven, nu heeft ze de ogen open, is haar lichaam op drift en wordt de wereld nieuw. Hajila breekt uit en loopt moeiteloos en vrij over het toneel van de wereld. Als ze echter naar 'de man' toegaat, hult ze zich weer in de haik, wordt ze opnieuw een spook : de woede vouwt onder de witte stof zijn vleugels samen, Hajila wordt weer anoniem, middeleeuws.

In haar sterk intimistische roman toont Assia Djébar eveneens dat de vertelster, de meer geëmancipeerde Isma, zich van de oude schaduwen nog niet volledig heeft losgemaakt : ook Isma moet nog met de oeroude, vrouwelijke bewegingen van medelijden de (sexuele) nachtmerries van de man, de gebied, verjagen ; nog teveel tranen mengen zich in haar glimlach, zoals Djébar opmerkt. Ze laat ook zeer goed zien dat in de islamitische samenleving de macht van de vrouw, als ze die al heeft, zich in de eerste plaats op een andere vrouw richt, op

een bevoorrecht slachtoffer dat in alle roddels terugkeert en dat ons voortdurend doet denken aan René Girards zondebok-thesis. Ook Assia Djebars De Schaduwkoningin spreekt dus over deze verstotenen en toont, zoals een bepaalde Arabische volkswijsheid het wil, dat oudere vrouwen macht hebben over het leven van jonge mensen (2). Alleen in de hammam, in het publieke bad als toevluchtsoord in de stilstaande tijd en als surrogaat van de moederlijke cocon, ontmoeten de vrouwen elkaar met een zekere autonomie: 'Hammam, als een adempauze of een onveranderlijke tuin. Da watergeluiden doen de muren verdwijnen, de lichamen bevrijden zich tussen het vochtige marmer. Elke nacht wordt het Turkse bad gebruikt als slaapzaal voor plattelanders op doorreis, wordt het een omgekeerde, open harem - alsof deze vochtige gevangenis nadat het zweet, de geuren, de afgestorven huid zijn afgescheiden een nachtelijke wedergeboorte, een transfusie onderging. Daar worden symbolen doorgegeven, daar zie je plotseling begrip en voorzichtige toenadering" (blz.176-177). Het is dan ook op deze plaats van bevrijding dat de katharsis plaatsvindt, de wedergeboorte : Isma moedigt Hajila aan de weg van de emancipatie voort te zetten. Het is een aansporing tot rebellie eerder dan de politieke of revolutionaire wil structuren omver te werpen. Het inzicht dat men als vrouw pas zal heersen op het moment dat men oud genoeg is - en dus versleten - wordt verworpen ten voordele van het veroveren van het leven op jonge leeftijd, vanaf het moment dus dat men door de mannengemeenschap op ongeveer tienjarige leeftijd tot vrouw uitgeroepen wordt - en dus tot gevangene. En dit terwijl jongens die gisteren of eergisteren nog aan de moederborst hingen, zich man voelen zodra ze gespeend zijn. Tegelijk echter blijven mannen steeds in de buurt van de moeder rondzwerven en vinden ze pas een weinig rust wanneer haar lichaam in verval raakt. Het is dan ook geen toeval dat een van de meest gehate en bespottende personages van het Arabische volkstoneel de schoonmoeder is aangezien het huwelijk in de moslimwereld meestal patrilokaal is, moet de jonge vrouw steeds in alles wat ze doet rekening houden met de schoonmoeder, die nu eens als raadgeefster dan weer als rivale aangezien wordt. De greep van de moeder op de zoon wordt in de Arabische samenleving dus steeds groter en omdat de psychoanalyse ervan uitgaat dat verhouding tot de moeder bepalend is in het vermogen van een individu om een heterosexuele relatie te onderhouden, kan men zich redelijk indenken dat de emotionele en seksuele band met de vrouw nooit echt tot wasdom kan komen : de primauteit van de moeder-zoon relatie leidt in fine tot de institutionalisering van een zwakke huwelijksband (3). De oude vrouwen worden door Assia Djebbar dan ook steevast voorgesteld als 'waakzame standbeelden met de gevreesde uitdrukingsloze blik'.

In de hele Arabische wereld en dus ook in het 'socialistische' Algerië wordt zo stilaan het morgenrood dat langzaam aan het gloren was weer aangetast door allerlei schemer en duisternis (4), door fundamentalisme dus. De stad der Vrouwen (La Cité des Dames) zoals die in het begin van de 14de eeuw door de in Venetië geboren Christine de Pisan opgeëist werd, krijgt in Assia

Djebars De Schaduwkoningin een triest verlengstuk. Beide vrouwen brengen op een indirecte wijze kritiek uit op het masculiene denken over de vrouw: Christine de Pisan via droom en allegorie, Assia Djebar op een verhuld-poëtische en verrijnd wijsgerige manier; beiden komen op en schrijven voor hun ongekende zusters, niet voor de 'claris mulieribus' zoals Boccaccio ze beschreef, niet voor de beroemde vrouwen dus, maar voor de anonieme en verdruchte vrouwen wier leed ze vertolken omdat ze bang zijn, zoals Djebar schrijft, dat ze allen, behalve de vroedvrouwen, de moeder-bewaaksters en de g rootmoeders-doodgraafsters, opnieuw gekluisterd zullen worden.

Minder genuanceerd dan Nayra Atiya in Enkelringen. Egyptische Vrouwen aan het Woord (Baarn, Den Haag, 1990) maar minder scherp dan Nawal al Saadawi in haar roman De Val van de Iman (Leuven/Amsterdam, 1988) hekelt Assia Djebar de manier waarop de Arabische wereld de vrouw benadert, namelijk als bron van chaos en onrust (*fitna*). V.S. Naipaul had het met zijn in vitriool gedrenkte pen reeds opgemerkt : het is daar beslist geen pretje 'among the believers', al denken sommige verwesterse Arabische intellectuelen en Europese cultuurrelativisten daar soms anders over (5).

Assia Djebar identificeert zich in haar roman De Schaduwkoningin in feite met het beste van de westerse rationaliteit : met de kritiek en de twijfel die misstanden blootleggen, i.c. de ontmaskering van een maatschappij die een vrouw slechts gouden enkelringen aanbiedt. Wie slechts het goud ziet, zal er blij mee zijn, maar wie verder ziet dan zijn neus lang is, zal alleen slavernij ontwaren. Op deze laatste wijze ziet Assia Djebar het in dit tweede deel van wat een tetralogie moet worden die de Algerijnse geschiedenis behandelt vanaf 1830 - als de Franse krijgsvloot ten westen van Algiers aanmeert (6) tot nu. En wie zijn wij om het beter te weten?

Wim Van Rooy

NOTEN

(1) 'Ontsporingen' is het woord dat de tot de Islam bekeerde Luc van den Broeck gebruikt in zijn boek Islam in het Westen (Gent, Communicatie en Cognitie, 1987, p. 58). Het is de mening van weer maar eens een man die uitdrukking geeft aan de angst voor de vrouw : die bezweert hij door zijn geloof in een totalitaire machtsstructuur waarin hij, hoe dan ook, een tweedepansrol moet spelen. Fatima Mernissi schrijft hierover in haar boek Achter de Sluier (1983) : "Volgens de historische documenten die ik heb gelezen, heeft de Islam al die praktijken verboden waarin het seksuele zelfbeschikkingsrecht van de vrouw tot uiting kwam.

Het moslimhuwelijk heeft het absolute gezag van de man heilig verklaard" (blz.54 van de Nederlandse vertaling). Vooral in het Midden-Oosten bestaat er een sterke patriarchale grondstructuur die behalve de moslimse, ook de christelijke, joodse en andere samenlevingen karakteriseert. De zogenaamde matriïneaire structuur werd door de Islam haast overal, behalve onder de Berbers in Noord-Afrika en bij de Minangkabau op Sumatra, vernietigd. Zie o.m. de appendix 'Over moslimvrouwen' in Islam. Norm.Ideaal en Werkelijkheid (red. J.Waardenburg, 1987, p. 463-473). En zou het toeval kunnen zijn dat een van de grootste kenners van de Islam, Louis Gardet, een boek publiceerde met de titel Les hommes de l'Islam (1977)?

(2) Fatima Mernissi, Achter de Sluier (1983), p. 110-126.

(3) "In de moslimsamenlevingen nu wordt niet alleen de huwelijksband verzwakt en de liefde voor de vrouw bemoeilijkt, maar bovendien lijkt de enige vrouw van wie een man mag houden zonder zich belachelijk te maken, zijn moeder te zijn - en die liefde moet de vorm aannemen van een levenslange dankbaarheid" (Fatima Mernissi o.c., p. 110)

(4) Parafraze op het slot van Assia Djebars De Schaduwkoningin; ook geciteerd in Renate Wiggershaus artikel over de schrijfster in Die neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte (September, 1990, nr. 9, p. 857).

(5) Bij voorbeeld Rana Kabbani, Brief van een islamitische Vrouw (Amsterdam, 1989).

(6) In zijn pas verschenen werk Verdeel en heers.De Deling van Afrika 1880-1914 (Amsterdam, 1991) schrijft de Leidse historicus H.L.Wesseling over het Franse koloniale avontuur in Algerije : "De Franse bezetting van Algerije was het resultaat van een opwelling. De Fransen waren de bey van Algiers een som geld schuldig die ze hadden geleend tijdens de napoleontische oorlogen. Ze treuzelden nogal met de betaling hiervan, te lang in ieder geval naar de zin van de bey. Deze sloeg de Franse consul daarom tijdens een onderhoud hierover met een vliegemepper op zijn neus en de Fransen hadden nu dus een gereede aanleiding om deze belediging te wreken. De belediging vond plaats in 1827. Maar de interventie kwam pas in 1830 en was vooral bedoeld om het prestige van de reactionaire koning Karel X wat op te vijzelen. De expeditie slaagde, maar Karel verdween enkele maanden later toch van het toneel, als gevolg van de juli-revolutie. De Franse bezetting van Algerije werd gecontinueerd. Terugtrekken zou impopulair zijn" (p. 27).